

تبیین قابلیت‌های شهرستان‌های مرزی استان اردبیل و تاثیر آن در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان

اسفندیار ضیائی حلیمه جانی

دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علی اصغر اسمعیل پور روشن^۱

استادیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محسن رنجبر

دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمد اخباری

دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۳۰

چکیده

این مقاله در راستای ارزیابی فرضیه تحقیق که عبارت است از: به نظر می‌رسد قابلیت‌های شهرستان‌های مرزی اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و آذربایجان تاثیرگذارند" به رشته تحریر در آمده است. روش تحقیق از نوع توصیفی تحلیلی است. مبانی نظری و ادبیات پژوهش با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و یافته‌های پیمایشی از طریق تدوین و توزیع پرسشنامه میان جامعه جمع‌آوری و با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌ها و نتایج پژوهش نشان می‌دهد مقدار معنی‌داری آزمون برای فرضیه پژوهش برابر با ۰.۰۰۰ می‌باشد و از آنجا که این مقدار کمتر از سطح استاندارد (سطح ۰.۰۵) است لذا نتایج آزمون و رتبه‌بندی مولفه‌ها حاکی از آن است که قابلیت‌های این شهرستان‌های مرزی در سطح قابل توجهی در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان تاثیرگذار است. همچنین بر اساس جدول رتبه‌بندی از میان مولفه‌ها و ظرفیت‌های شهرستان‌های مرزی اردبیل، گویه‌های: اشتراکات زبانی و مذهبی، ظرفیت‌های حوزه گردشگری و توریسم درمانی، تجانس نژاد و قومیت، ظرفیت‌های حوزه حمل و نقل و برگزاری جشن‌ها و آیین‌های مشترک (مانند نوروز) به ترتیب بیشترین تاثیرگذاری را در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان داشته است.

کلمات کلیدی: قابلیت، شهرستان‌های مرزی، استان اردبیل، روابط ژئوپلیتیک، ایران، جمهوری آذربایجان

جغرافیا همواره نقش مهمی در امور بشر داشته است. به هويت، سرشت و تاريخ حكومت هاي ملي شكل بخشیده، به توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنها یاری رسانده یا مانع آن شده است و نقش مهمی در مناسبات بین المللی آنها بازی کرده است. در این میان ژئوپلیتیک به نوبه خود که یکی از جنبه های مطالعاتی و اصلی آن بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر رفتار حکومت هاست به دنبال کشف و اثبات این واقعیت است که چگونه موقعیت مکانی، اقلیم، منابع طبیعی، جمعیت و تکه زمینی که یک کشور بر روی آن قرار گرفته است گزینه های سیاست خارجی حکومت و جایگاه آن را در سلسله مراتب حکومتها تعیین می کند. (پویان، ۱۶۲: ۱۳۹۲) بنابراین یکی از متغیرهای موثر در شکل گیری خط و مشی سیاست خارجی کشورها، ویژگی های جغرافیایی و شرایط ژئوپلیتیک حاکم بر آنها است. (مجتهدزاده و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۱۳) ژئوپلیتیک دانشی دانست که به بررسی نقش عوامل جغرافیایی در سیاست می پردازد به نظر می رسد که توجه عمده ژئوپلیتیک به رقابت میان قدرت های سیاسی و اشکال دگرگون شونده سلسله مراتب قدرت در جهان است سلسله مراتبی که دستاورد بازی های سیاسی منطقه ای یا جهانی میان قدرت هاست (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵: ۵). در روابط ژئوپلیتیک کشورها، مناطق مرزی همواره مورد توجه قرار می گیرند، مناطق مرزی نواحی جغرافیایی مجاور مرز است که شهرها، روستاها و اجتماعات انسانی را در بر می گیرد. (صابر و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۸) در این میان شهرهای مرزی که در آخرین حد قلمرو زمینی هر کشور یا مرز آن کشور که مهم ترین عامل تشخیص و جدایی سرزمین یک کشور از کشور همسایه است، مستقرند (عبدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۹) دارای قابلیت هایی هستند که نه تنها مناطق مرزی بلکه روابط ژئوپلیتیک دو کشور همجوار را تحت تاثیر قرار می دهند. شهرهای مرزی استان اردبیل در مجاورت جمهوری آذربایجان ظرفیت های مساعدی را در روابط ژئوپلیتیک دو کشور فراهم نموده اند. ایران و جمهوری آذربایجان با توجه به موقعیت جغرافیایی و سوابق تاریخی و تمدنی، از شرایط مناسبی برای برقراری روابط دو جانبه پایدار برخوردارند. (جباری، ۱۳۸۹: ۵۷). نگارندگان در این پژوهش با توجه به قرابت سرزمینی دو کشور، به تبیین قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل و تاثیر آن در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان پرداخته اند

مبانی نظری

طبق تعریف فرهنگ اصطلاحات جغرافیای انسانی، مرز خط جداکننده یک واحد فضایی یک گروه، از دیگری است. مرزهای فضایی-اجتماعی به وسیله فعالیت های اجتماعی به صورت دقیق تا مبهم به وجود می آیند که به نوع فعالیتهای اجتماعی بستگی دارد. برای مثال، مرزهای سیاسی کشیده می شوند تا سرزمین یک حکومت را تحدید حدود کنند و نشانه گذاری دقیق محدوده حکومت بستگی به صلاحیت و حاکمیت آن حکومت دارد. مرزهای اداری و دولتی در داخل کشور در جهت خدمت به نواحی مربوط جهت ارائه سرویس عمومی و جمعی است. به عبارتی، خطوط مرزی ختطوطی اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تعیین حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می شوند. (حیدری فر و پاهکیده، ۱۳۹۷: ۱۷۰). محدوده های مشخص شده جغرافیایی، جمعیتی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی یک نظام اجتماعی پذیرفته شده از سوی سازمان های بین المللی و سایر نظام های اجتماعی

رامرزه‌های سیاسی، جغرافیایی، اقتصادی و فرهنگی آن نظام می‌نامند. مرز از جمله مفاهیمی است که در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و جغرافیایی کاربردهای متفاوتی پیدامی‌کند (میرحیدر، ۱۳۸۷: ۱۶۱)، مرزها کانون برخورد دولت‌ها و ملت‌های مجاور با یکدیگرند. وجود تفاهم و یا تضاد قومی، نژادی، فرهنگی، امکانات حمل و نقل و منافع اقتصادی و ژئو اکونومیکی و همچنین محیط زیست و اقلیم مشترک، می‌تواند باعث توسعه دو کشور هم جوار گردیده و یا آتش جنگ و درگیری را در منطقه مرزی میان دو همسایه برافروزد. بر همین اساس سازمان ملل متحد در تعریف خود از مرز اذعان می‌دارد: "مرز، یک خط نیست، بلکه یک سطح عمودی است که فضا، سطح و زیر سطح زمین و قلمرو حاکمیتی یک کشور با کشور دیگر را مجزا و مشخص می‌کند". در گذشته و تا چند دهه پیش حدود آتا پایان دوران جنگ، مرز؛ نشانگر اقتدار ملی، محدوده اعمال حاکمیت و حفظ امنیت ملی از تجاوزات خارجی بود. افزون بر این، چون مرز به عنوان خطی است که سرزمین کشور را محدود می‌کند و آن را از خارج جدامی‌سازد؛ مناطق داخلی مرکزی می‌شود و مناطق خارجی پیرامونی به حساب می‌آید. در فرایند انزوا و به حاشیه کشیده شدن مناطق پیرامونی، مناطق مرزی خصوصیات مناطق پیرامونی را پیدامی‌کند. بنابراین، در شرایطی که مناطق مرزی دور از مرکز یک کشور باشد، مناطق پیرامونی به حساب می‌آید. بنابراین، مناطق مرزی محل تلاقی دو پدیده ناامنی و توسعه نیافتگی در مناطق پیرامونی است (عزتی و همکاران، ۱۳۹۰). شهرهای مرزی شامل شهرهایی می‌باشند که در سطح مناطق مرزی واقع شده است (طهماسبی و نند و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۹). در مرزهای بیشتر کشورهای در حال توسعه، سطح قابل توجهی از نیاز مردم مرزنشین از طریق مبادلات مرزی تأمین می‌شود. اینگونه مبادلات با وجود غیررسمی و محلی بودن آن دارای نقش پراهمیتی در مبادلات میان کشورهای همسایه بوده و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می‌شود. از این رو برنامه‌ای کردن چنین مبادلات و جریان‌هایی در نوع خود، توسعه همکاریهای متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای محلی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین و بالاخره بهبود امنیت در این مناطق و بهبود زیرساختها و خدمات مورد نیاز منطقه را به همراه می‌آورد. (مختاری ملک آبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸). بنابراین نقش مرزهای سیاسی، از آن جهت اهمیت می‌یابد که بر اساس توانمندیهای ژئوپلیتیک، ژئوکالچر و ژئو اکونومیک و همچنین مسائل زیست محیطی و... مناطق مرزی با در نظر گرفتن عوامل جغرافیایی، منطق رفتاری کشورها را نسبت به یکدیگر در دو سوی مرز تعیین می‌کند که به شکل همگرایی‌ها، واگرایی‌ها، مشارکت‌ها، همکاری‌ها، توافق‌ها و تعارضات سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در سطوح ملی، منطقه‌ای و جهانی تجلی می‌یابد. (زین العابدین، ۱۳۹۴: ۱۰۷). روابط ژئوپلیتیکی روابطی هستند که بین کشورها و دولت‌ها و بازیگران سیاسی بر پایه ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌شوند. در شکل‌گیری هر گونه رابطه بین بازیگران، عنصر سیاست، در قالب بازیگر سیاسی، یا اراده‌های که به ماهیت رابطه شکل می‌دهد و نیز اقدامات و کنش‌هایی که توسط بازیگر انجام می‌شود، پدیدار می‌گردد. عنصر قدرت در شکل دادن به الگو و ماهیت رابطه و نگرش بازیگران نسبت به هم تجلی پیدا می‌کند. عنصر جغرافیا نیز نقش بستر ساز را ایفا کرده و انگیزه‌های لازم برای شکل‌گیری اراده سیاسی رابطه، تجلی فضائی رابطه و نیز تأثیرگذاری بر سطح قدرت بازیگر را سبب می‌

۳۴۴ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال یازدهم، شماره چهارم، پائیز ۱۴۰۰
شود. روابط ژئوپلیتیکی بین بازیگران به شکل تعامل، رقابت، تقابل، سلطه و نفوذ شکل می‌گیرد. این الگوها اساساً از پویایی برخوردار بوده و دوره ثبات یا تحول آنها تابعی از نحوه ترکیب و تحول عناصر جغرافیا و سیاست می‌باشد.
(حسین پور پویان، ۱۳۹۲: ۱۷۱). بنابراین در ساختار پیچیده ژئوپلیتیکی جهان قرن بیست و یکم، کشورها خود را جدای از سیستم و نظم حاکم بر نظام بین الملل نمی‌دانند و منافع آنها همواره به هم وابسته است. لذا این وابستگی در نهایت منجر به نوعی همکاری و درک متقابلی از منافع مشترک می‌شود. از این رو آنها (دولتها) سعی می‌کنند از مجاری قانونی در شکل همکاری های منطق ای و جهانی در قالب گروه بندی و بلوک بندی های اقتصادی، سیاسی و امنیتی دست به تعادل و همکاری بزنند. (زرقانی و احمدی، ۱۳۹۵: ۶۱). در ادامه برخی از پیشنهادها از پژوهش آمده است:

وثوقی و رضایی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان "نگاهی ایرانی به فهم موانع و ناکامی در روابط تهران - باکو" انتشار یافته در فصلنامه سیاست جهانی بیان می‌دارند: روابط آذربایجان با ج.ا. ایران تحت تأثیر وجهه آن به عنوان کشوری شیعی و تحت حاکمیت یک دولت سکولار فعال شکل گرفته است. در این میان، بیش از آنکه عوامل جغرافیا، مذهب و قومیت باعث تقویت روابط شده باشد، از آن ممانعت کرده است. این کشور در اغلب مواقع، نقش مخالف ایران را در منطقه ایفا می‌کند و به-رغم جمعیت عمدتاً شیعه، حکومتی غربگرا دارد و شدیداً تلاش می‌کند تا به آن چیزی که ایران نیست، تبدیل شود. بررسی کلی روابط خارجی آذربایجان در ارتباط با ایران نشان می‌دهد که این روابط عموماً مبتنی بر حسن همجواری بوده و از نظر تجاری در سطحی نه چندان مطلوب قرار دارد؛ اما در کنار آن، به لحاظ سیاسی و همچنین از بعد امنیتی دارای چالش‌هایی بوده است. عوامل و دلایل متعددی در این ارتباط دخیل و موجبات واگرایی دو کشور را در قالب یک نظام معنایی منفی فراهم آورده است.

معیتی و خضری (۱۳۹۳) در مقاله ای تحت عنوان "ظهور جمهوری آذربایجان و چالش های کالبدی شهر مرزی آستارا" انتشار یافته در مجموعه مقالات هفتمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (جغرافیای سیاسی شهر) تهران، بیان می‌دارند: آستارا پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی با وجود کاستی های بسیار زیاد در ساختار محدوده شهری و بی توجهی به رفع نیازمندیهای توسعه پایدار، به شاهراه مهم ترانزیت و تجارت کشور با منطقه قفقاز و بخش غربی جامعه کشورهای مستقل مبدل شد، اما مقایسه تاثیرات مثبت و منفی رخدادهای سیاسی که در تمامی ابعاد شهر آستارا کاملاً مشهود است، نگارندگان معتقدند: گسترش بی رویه افقی و عمودی شهر به واسطه هجوم جمعیت، تغییر ماهیت و کاربری شهر از کشاورزی به توریستی بازرگانی، اشباع ظرفیت ترافیک معابر و متعاقباً بحران ترافیکی به دلیل افزایش جمعیت ساکن و مسافر، از اثرات منفی و توزیع کانونهای تمرکز در سطح شهر، توجه ویژه به شبکه ارتباطی منطقه به جهت نیازهای اقتصادی نمونه هایی از اثرات مثبت شهرستان آستارا است.

موسوی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان "سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری آذربایجان" انتشار یافته در مجموعه مقالات همایش ملی ژئوپلیتیک جنوب غرب آسیا؛ مسائل تحولات و چشم انداز بیان می‌دارند: تا قبل از فروپاشی شوروی محدودیت های ناشی از عدم استقلال آذربایجان امکان محدودی را برای توسعه تعاملات دو طرف فراهم می‌کرد، اما استقلال این جمهوری از شوروی زمینه های مناسبی را برای بسط

روابط با ایران به وجود آورد. ابتدا نقش آفرینی متغیرها و عواملی مانند برخورداری از مشترکات تاریخی و فرهنگی پتانسیل مناسبی برای همکاری های اقتصادی به عنوان محرکه های گسترش روابط دو طرف قلمداد می شد اما از آن هنگام فرایند توسعه روابط دو کشور با موانع و عوامل بازدارنده مهمی مانند تفاوت در ماهیت حکومت ها، تداوم اختلافات در مورد رژیم حقوقی دریای خزر و برخورداری از جهت گیری های سیاست خارجی رو به رو بوده است این موانع نقش جدی در عدم توسعه حداکثری روابط ایران و آذربایجان داشته اند.

علیلی (۲۰۱۵) نگارنده در مقاله ای با عنوان "آذربایجان و ایران پس از تحریم ها: مسیرهای تعامل پیشرفته و مقابله با آن" انتشار یافته در مرکز توسعه اقتصادی و اجتماعی، بیان می دارد: قفقاز یکی از مناطق ژئوپلیتیک ترین حساس جهان است. جمهوری آذربایجان به عنوان یکی از کشورهای مهم این منطقه است همیشه مراقب ایجاد روابط با همسایگان بزرگ خود بوده است. باکو به رویکرد متعادل در سیاست خارجی متکی خود است که تلاش می کند تا توازن میان غرب، روسیه، ترکیه و البته ایران را مدیریت کند. با این حال، روابط ایران و آذربایجان ویژگی های خاصی دارد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ایران مورد تحریم های غربی واقع شد. حال لغو تحریم ها همه چیز را تغییر می دهد. میزان تغییرات می تواند با روابط ایران و آذربایجان پیچیده شود. هنگامی که ایران خارج از انزوای بین المللی باشد، می تواند روابط را تسهیل کند. لغو تحریم ها یک مرحله جدید را با شرایط مختلف در روابط دو کشور ایجاد می کند.

نوریف (۲۰۱۰) نگارنده در مقاله ای با عنوان "ژئوپلیتیک آذربایجان" انتشار یافته توسط گروه مطالعاتی چاتهام-لندن، بیان می دارد: آذربایجان یک سیاست متعادل و مبتنی بر منافع دارد که نیازهای آن را برآورده می کند. اینکه آذربایجان تنها می تواند امنیت ملی خود را تضمین کند به معنی یک سیاست خارجی متعادل است. آذربایجان با تغییرات سازگار است که به این کشور اجازه داده است یک سازوکار تعامل با بازیگران منطقه ای و کشورهای که فراتر از قفقاز جنوبی هستند ایجاد کند. منابع اقتصادی در خزر به تقویت استقلال آذربایجان کمک کرده است. تقویت ارتباطات ایالات متحده و آذربایجان در زمینه امنیت، راه را برای همکاری با ایران باز کرده است.

محدوده مورد مطالعه

استان اردبیل از شمال با کشور جمهوری آذربایجان، از جنوب با استان زنجان، از غرب با استان آذربایجان شرقی و از شرق با استان گیلان همسایه است و ۵ شهرستان این استان حدود ۳۶۹ کیلومتر با کشور جمهوری آذربایجان مرز مشترک دارد. از سمت استان اردبیل پنج شهر با کشور جمهوری آذربایجان هم مرز است، شهرستان های مرزی بيله سوار، پارس آباد، مشگین شهر، گرمی، نمین می باشد، در جدول زیر جمعیت این شهرستان ها به تفکیک جمعیت نقاط شهری و روستایی آمده است:

جدول ۱: جمعیت شهرستان های مرزی استان اردبیل به تفکیک جمعیت نقاط شهری و روستایی

شهرستان	مجموع جمعیت	جمعیت ساکن در نقاط شهری	جمعیت ساکن در نقاط روستایی
---------	-------------	-------------------------	----------------------------

بیله سوار	۵۱۴۰۴	۲۳۴۱۴	۲۷۸۴۳
پارس آباد	۱۷۷۶۰۱	۱۰۵۳۷۸	۷۲۲۲۲
مشگین شهر	۱۴۹۹۴۱	۸۱۶۰۴	۶۸۳۳۷
نمین	۶۰۶۵۹	۲۵۹۳۲	۳۴۷۲۷
گرمی	۷۶۹۰۱	۳۱۶۱۲	۴۵۲۸۹

منبع : (سالنامه آماری ۱۳۹۵)

شهرهای مرزی استان اردبیل

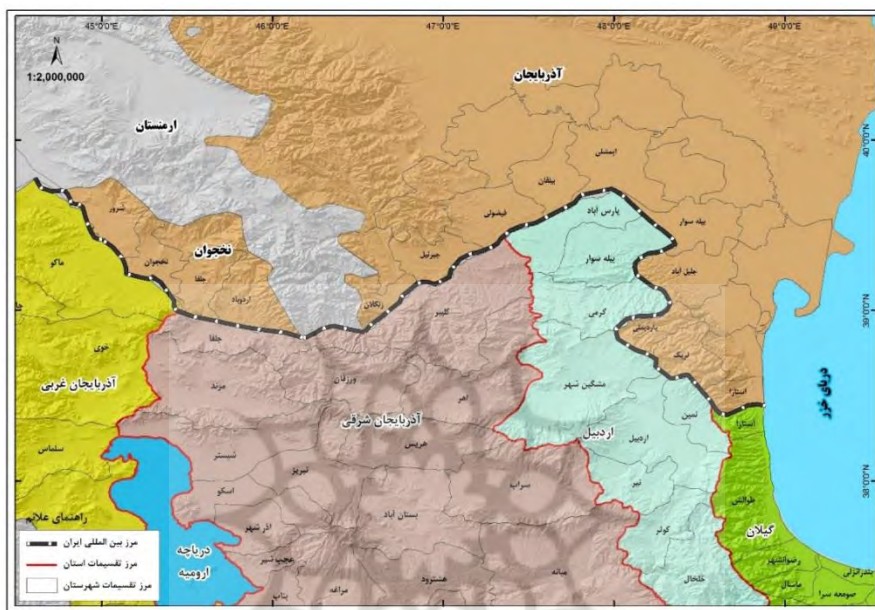
شهرستان بیله سوار در شمال استان اردبیل و در فاصله‌ی ۱۵۵ کیلومتری شمال شرق اردبیل با ۱۹۴۵ کیلومتر مربع مساحت و ۵۹۵۸۴ نفر جمعیت، حدود ۱۱ درصد از مساحت استان اردبیل را به خود اختصاص داده و در قسمت وسیعی از جلگه مغان قرار گرفته است. این شهرستان دارای ۲ بخش مرکزی و قشلاق دشت، ۴ دهستان، ۳۵۳ آبادی بوده و شهرستان‌های تابعه ی آن بیله‌سوار و جعفرآباد هستند. دهستان‌های گوگ‌تپه و انجیرلو در تابعیت بخش مرکزی و دهستان‌های قشلاق جنوبی و قشلاق شرقی از توابع بخش قشلاق دشت می‌باشند. (زین العابدین و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۹)

پارس آباد مغان در ساحل جنوبی رود ارس و در شمالی‌ترین قسمت ایران در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۵۳ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شرقی و ۳۹ درجه و ۳۹ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض شمالی قرار گرفته است. (جعفری، ۱۳۷۷: ۱۱۴) این شهر از طرف شمال و شرق به جمهوری آذربایجان، از غرب به شهرستان کلیبر از جنوب به شهرستان بیله سوار و از جنوب غربی به بخش انگوت شهرستان گرمی محدود می‌شود متوسط ارتفاع آن از سطح دریا ۴۴ متر است قسمت عمده جنوبی شهر با ارتفاع ۲۰ متر از رودخانه ارس و بخش‌های شمالی آن تقریباً همسطح ساحل رودخانه ارس می‌باشد تمامی اراضی جنوبی این شهر مزروعی بوده و از طریق کانال‌های منشعب از ارس آبیاری می‌شوند (قاسمی، ۱۳۷۷: ۱۶۰)

شهرستان گرمی با سه بخش موران، مرکزی و انگوت و با داشتن بیش از ۹۳ کیلو متر نوار مرزی با جمهوری آذربایجان در شمال استان اردبیل واقع شده و قسمت وسیعی از نواحی جنوبی جلگه زرخیز مغان را دربرگرفته است. این شهرستان از شمال به بیله سوار و پارس آباد مغان، از جنوب به جمهوری آذربایجان و شهرستان مشکین شهر، از شرق به جمهوری آذربایجان و از غرب به هوراند و کلیبر محدود می‌شود. (قنبری، ۱۳۹۸) شهرستان نمین در شمال استان اردبیل با فاصله ۲۵ کیلومتری جاده اردبیل به تهران و در منطقه مرزی کشور جمهوری آذربایجان واقع شده است (<https://marznews.com>) این شهرستان ۱۰۳۶۵۸ هکتار است. (اسفندیاری درآباد و غفاری گیلانده، ۱۳۹۳: ۱۶). این شهرستان در شمال شرقی استان اردبیل در همسایگی کشور جمهوری آذربایجان واقع شده است وسعت آن ۶۱۱۰۰ کیلومتر مربع که حدود ۶.۱ درصد مساحت استان اردبیل را دربر گرفته و در کنار جاده ترانزیتی اردبیل به گیلان و تهران واقع شده است (موسوی و پرویزی، ۱۳۹۴: ۷).

مشگین شهر، یکی از شهرستان‌های استان اردبیل، واقع در غرب این استان است. این شهرستان ۵ شهر به نام رضی، لاهرود، مشگین شهر، فخر آباد و مرادلو دارد. همچنین، این شهرستان ۵ بخش، ۱۲ دهستان، ۲۳۹ آبادی مسکونی و ۷۷ آبادی خالی از سکنه دارد. از نظر اوضاع طبیعی ۶۹ روستای شهرستان مشگین شهر از نوع جلگه ای، ۱۴۸ روستا

از نوع کوهستانی، ۹۷ روستا از نوع جلگه ای کوهستانی، ۸ روستا از نوع جلگه ای جنگلی و ۷ روستا از نوع کوهستانی جنگلی است (حیدری ساریان، ۱۳۹۶: ۵۲). این شهرستان در عرض جغرافیایی ۳۸ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۵۴ دقیقه عرض شمالی و طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۵۴ دقیقه طول شرقی واقع شده است (ایمانی و ارشدی، ۱۳۹۶: ۴۵).

۱. نقشه ۱. منطقه مرزی ایران و جمهوری آذربایجان
منبع: یافته های پژوهش، ۱۴۰۰

یافته های توصیفی تحقیق

قابلیت های شهرستان مرزی استان اردبیل

منطقه پارس آباد مغان جلگه نسبتاً گسترده ای است از آبرفت رسوبات رود ارس و سرزمین حاصلخیزی است. رود ارس از کوههای ترکیه شروع شده پس از عبور از منطقه، وارد دریای خزر می شود. منطقه پارس آباد مغان دارای جاذبه های طبیعی و تاریخی فراوانی است که هنوز برای بسیاری از مردم کشورمان حتی بومیان استان گمنام و ناشناخته باقی مانده است. طبیعت استان و منطقه پارس آباد مغان قابلیت های زیادی و برای توسعه اکوتوریسم دارد. رود ارس این رود که پرآب ترین رود آذربایجان است از کوه مین گل داغ (هزار برکه) در جنوب ترکیه سرچشمه می گیرد و پس از طی حدود ۴۴۰ کیلومتر مرز مشترک ایران با دو جمهوری آذربایجان و ارمنستان در خاک جمهوری آذربایجان به رود کورا می پیوندد و به دریایی خزر (مازندران) می ریزد. (وطن خواه سادات، ۱۳۸۸: ۱۷). بیله سوار به بیله سوار زرخیز معروف است. طبیعت زیبا، مواهب گمرک بین المللی، بازارچه های مشهور و پایانه منتهی به جمهوری آذربایجان تأثیر فراوانی در شکوفایی شهر داشته است. این شهرستان به دلیل مجاورت با جمهوری آذربایجان، یکی از مدخل های ورودی مهم گردشگران خارجی به کشورمان است. برخورداری از مرز

۳۴۸ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیای و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال یازدهم، شماره چهارم، پاییز ۱۴۰۰
 زمینی، وجود گمرک، بازارچه ی مرزی، مراکز علمی - آموزشی، جاذبه های تاریخی و طبیعی سبب شده اند که بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی این منطقه را به عنوان مقصد گردشگری خود انتخاب کنند. (زین العابدین و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۸) واقع شدن شهرستان گرمی مغان در شاهراه ارتباطی قدیمی میانه- اردبیل به قفقاز باعث شکل گیری انواع استقرارگاه ها، قلعه ها و شهرها در این خطه شده و شناسایی بیش از ۳۰ مورد از قلعه های تاریخی، گرمی را به دیار قلعه ها معروف ساخته است. این شهرستان دارای جاذبه های طبیعی نیز می باشد. (قنبری، ۱۳۹۸) نمین یکی از شهرهای مرزی استان اردبیل می باشد از مهمترین قابلیت های شهرستان می توان به وجود منطقه ویژه اقتصادی، ظرفیت های تاریخی و نیز جاذبه های طبیعی اشاره کرد. منطقه ویژه اقتصادی نمین از شمال با مرکز شهرستان نمین و نیز در ارتباط با فرودگاه و شهرک صنعتی شماره ۵ اردبیل از شرق و جنوب با شهرابی بیگلو و از غرب با مرکز استان در ارتباط است ارتباط با فرود گاه بین المللی اردبیل و بزرگترین شهرک صنعتی استان باعث بوجود آمدن یک کریدور عملکردی گردیده و موقعیت مناسبی را برای این منطقه به لحاظ تامین اهداف ساخت ایجاد کرده همچنین وجود ارتباط مستقیم با مسیر ارتباطی شهرابی بیگلو به اردبیل و نیز با بزرگراه شهید دامن که مسیر ارتباطی اردبیل و نمین است کمک بسزایی با بازده عملکردی منطقه خواهد داشت (www.freezones.ir). و در آخر مشگین شهر این شهرستان دارای قابلیت های تاریخی، اقتصادی، طبیعی و گردشگری متعددی است. (قنبری، ۱۳۹۸). در زمینه قابلیت های اقتصادی این شهرستان های مرزی می توان به آمارهای صادرات و واردات مبادی گمرکی و نیز تجارت چمدانی اشاره کرد. بر این اساس میزان ارزش صادرات از مبادی گمرکی استان اردبیل به جمهوری آذربایجان ۵,۰۲۱,۷۰۵ دلار و ارزش واردات از آذربایجان به این استان مرزی برابر با ۸,۰۹۵ دلار بوده است (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، ۱۳۹۷).

۲. جدول ۲: آمار صادرات از طریق تجارت چمدانی از گمرک اردبیل طی سال های ۱۳۹۴-۱۳۹۷

سال	مرز خروجی	ارزش به دلار	ارزش به یورو	تغییرات ارزش دلاری نسبت به سال گذشته
۱۳۹۴		۳۹۴۹۵۶۲	۳۵۶۷۴۵۷	۳۴.۹۳
۱۳۹۵		۱۳۴۳۸۹۶۴	۱۲۳۳۳۸۶۶	۲۴۰.۲۶
۱۳۹۶	اردبیل	۳۲۸۳۳۰۸۵	۲۷۹۹۴۸۴۰	۱۴۴.۳۱
۱۳۹۷		۶۰۸۶۴۶۲۶	۵۲۶۷۲۴۵۶	۸۵.۳۸

منبع: (گمرک ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۷)

با توجه به ظرفیت های گردشگری این شهرستان ها، همه ساله تعدادی قابل توجهی گردشگر از جاذبه های این مناطق بازدید می کنند. چنانکه در سال ۱۳۹۷ از مبادی گمرکی اردبیل ۲۹۲ هزار و ۸۲۶ نفر گردشگر خارجی وارد این استان شده اند. این آمار نسبت به سال گذشته که برابر با ۱۹۱ هزار و ۷۶ نفر بوده است افزایشی ۴۳ درصدی داشته است (http://www.tabnakardebil.ir) که نشان دهنده قابلیت های این شهرستان های مرزی در روابط دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان بوده است.

یافته های میدانی تحقیق

برای جمع آوری یافته های پژوهش، قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل به صورت گویه در قالب پرسشنامه طرح و بین جامعه آماری متشکل از ۱۳۰ نفر از کارشناسان، فارغ التحصیلان و اساتید جغرافیای سیاسی و متخصصین بومی در شهرستان های مرزی استان اردبیل به صورت تصادفی ساده توزیع گردید تا میزان تاثیرگذاری هر یک از این عوامل بر روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان ارزیابی شود.

برای تعیین روایی پرسشنامه از تعداد ۱۰ نفر متخصص در این حوزه درخواست شد مربوط بودن هر گویه را از نظر خودشان بر اساس سه طیف « ضروری است»، « مفید است ولی ضروری نیست» و « ضرورتی ندارد»، مشخص می کنند. سپس مقادیر CVR همه سوالات با هم جمع شده و میانگین می گیریم و CVR بدست آمده روایی پرسش نامه را تعیین می کند. حداقل مقدار روایی برای تعداد ۱۰ متخصص، می بایست برابر با ۰/۶۲ باشد. از آنجا که این مقدار در مجموع گویه های پرسش نامه برابر با ۰/۸۵۶ می باشد. همچنین پایایی این پرسشنامه که با بهره گیری از ضریب الفای کرونباخ به دست آمده است برابر با ۰/۸۴۶ می باشد. از آنجا که این مقدار بیش از مقدار استاندارد ۰/۷ می باشد پرسشنامه از پایایی مناسبی برخوردار می باشد.

ابتدا ویژگی های عمومی پاسخگویان مورد بررسی قرار می گیرد. سن پاسخگویان در چهار گروه زیر ۲۴ سال، ۲۵ تا ۳۵ سال، ۳۵ تا ۴۵ سال و ۴۵ تا ۵۵ و ۵۵ و بالاتر دسته بندی شد که گروه های سنی مشارکت کننده در این پژوهش بدین شرح می باشد: ۴/۶٪ زیر ۲۴ سال، ۳۱/۵٪ ۲۵-۳۵ سال، ۴۳/۱٪ ۳۵-۴۵ سال، ۳۱/۱٪ ۴۵-۵۵ سال و ۳/۱٪، نیز ۵۵ سال و بالاتر که بیشترین آنها در این شهرستان، در گروه سنی ۳۵ تا ۴۵ سال قرار داشتند. در جدول زیر نظرات پاسخگویان پیرامون گویه های پرسشنامه و نیز میانگین رتبه هر یک از گویه های به نمایش درآمده است :

جدول ۳: آمار سرجمع نظرات پاسخگویان پیرامون گویه های پرسشنامه

ردیف	میزان تاثیرگذاری					شرح	قابلیت ها
	۱	۲	۳	۴	۵		
۱۷/۳۲	۱	۳	۱۷	۴۵	۶۴	فراوانی	اشتراکات زبانی و مذهبی
	۰/۸	۲/۳	۱۳/۱	۳۴/۶	۴۹/۲	درصد	
۱۷/۳۲	۰	۴	۲۰	۴۰	۶۶	فراوانی	ظرفیت های حوزه گردشگری و توریسم درمانی
	۰	۳/۱	۱۵/۴	۳۰/۸	۵۰/۸	درصد	
۱۷/۳۰	۱	۶	۱۵	۴۳	۶۵	فراوانی	تجانس نژاد و قومیت
	۰/۸	۴/۶	۱۱/۵	۳۳/۱	۵۰	درصد	
۱۷/۲۰	۰	۲	۲۲	۴۸	۵۸	فراوانی	ظرفیت های حوزه حمل و نقل
	۰	۱/۵	۱۶/۹	۳۶/۹	۴۴/۶	درصد	
۱۶/۹۸	۱	۱	۲۳	۴۲	۶۳	فراوانی	برگزاری جشن ها و آیین های مشترک (مانند نوروز)
	۰/۸	۰/۸	۱۷/۷	۳۲/۳	۴۸/۵	درصد	
۱۶/۳۵	۲	۹	۲۴	۳۱	۶۴	فراوانی	وجود شرکت های سهامی کشت و صنعت و دامپروری مغان
	۱/۵	۶/۹	۱۸/۵	۲۳/۸	۴۹/۲	درصد	
۱۵/۹۵	۱۴	۷	۱۴	۳۱	۶۴	فراوانی	همکاری و تعامل امنیتی مزربانان در دو سوی مرز
	۱۰/۸	۵/۴	۱۰/۸	۲۳/۸	۴۹/۲	درصد	

۱۵۸۸	۳	۴	۲۲	۵۲	۴۹	فراوانی	ظرفیت های صادرات غیرنفتی به جمهوری آذربایجان
	۲۳	۳۱	۱۶۹	۴۰	۳۷۷	درصد	
۱۵۴۲	۲	۱۰	۲۹	۳۳	۵۶	فراوانی	رودخانه مرزی ارس
	۱۵	۷۷	۲۲۳	۲۵۴	۴۳۱	درصد	
۱۵۳۱	۲	۸	۲۵	۴۷	۴۸	فراوانی	وجود شهرک ها و نواحی صنعتی با شرایط و امکانات مناسب سرمایه گذاری
	۱۵	۶۲	۱۹۲	۳۶۲	۳۶۹	درصد	
۱۴۸۲	۲	۱۱	۲۸	۴۲	۴۷	فراوانی	وجود اراضی کشاورزی مرغوب
	۱۵	۸۵	۲۱۵	۳۲۳	۳۶۲	درصد	
۱۲۸۲	۷	۱۷	۳۷	۲۶	۴۳	فراوانی	وجود منابع غنی جنگلی، مرتعی و پوشش گیاهی متنوع
	۵۴	۱۳۱	۲۸۵	۲۰	۳۳۱	درصد	
۱۲۳۰	۷	۱۸	۳۰	۳۷	۳۸	فراوانی	بازارچه های نمین، بيله سوار و گرمی
	۵۴	۱۳۸	۲۳۱	۲۸۵	۲۹۲	درصد	
۱۱۸۰	۷	۱۶	۳۹	۴۱	۲۷	فراوانی	رودخانه مرزی بالهارود
	۵۴	۱۲۳	۳۰	۳۱۵	۲۰۸	درصد	
۱۰۶۳	۱۹	۱۶	۳۵	۳۰	۳۰	فراوانی	منطقه ویژه اقتصادی نمین
	۱۴۶	۱۲۳	۲۶۹	۲۳۱	۲۳۱	درصد	

منبع: یافته های پژوهش، ۱۴۰۰

در ادامه به ارزیابی فرضیه پژوهش خواهیم پرداخت. فرضیه پژوهش عبارت است از: به نظر می رسد قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و آذربایجان تاثیرگذارند. برای ارزیابی این فرضیه از آزمون تی تک نمونه ای استفاده شده است. فرض صفر (H_0): قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان تاثیرگذار نمی باشند. فرض یک (H_1): قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان تاثیرگذار می باشند.

۳. جدول ۴: آزمون تی تک نمونه برای فرضیه پژوهش

تی تک نمونه ای	
تعداد	میانگین
۱۳۰	۴۴۳
گوپه ها	۰۰۷۸
	۰۰۴

تی تک نمونه ای

مقدار مورد بررسی = ۳

فاصله اطمینان	
آماره تی	درجه آزادی
باند	مقدار معنی داری
باند پایین	اختلاف میانگین
بالا	
گوپه ها	۶۹
	۰۰۰
	-۰۶
	۰۷۸
	۰۴۲

منبع: یافته های پژوهش، ۱۴۰۰

با توجه به میانگین گوپه ها که برابر با 4.3 و مقدار معنی داری آزمون که برابر با ۰.۰۰ می باشد، از آنجا که این مقدار کمتر از سطح استاندارد (سطح ۰.۰۵) است فرضیه پژوهش که عبارت است از: "به نظر می رسد قابلیت های شهرستان های مرزی استان اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و آذربایجان تاثیرگذارند." مورد تایید قرار می گیرد.

نتیجه گیری و دستاورد علمی پژوهشی

روابط جمهوری آذربایجان و ایران قدمت طولانی دارد. جمهوری آذربایجان معاصر از دوره جمهوری خلق آذربایجان (سالهای ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۰) با ایران روابط سیاسی برقرار کرد. اصول و ضرورت برقراری روابط دوستانه متقابل با کشورهای مستقل و همسایه، برقراری روابط عادی با همسایه جنوبی جمهوری آذربایجان یعنی ایران را ضرورت می‌بخشد. عوامل متعددی در روابط ژئوپلیتیک این دو کشور تاثیرگذارند، با توجه اینکه استان اردبیل همسایگی جمهوری آذربایجان قرار دارد قابلیت های شهرستان های مرزی این استان می تواند از مهمترین عوامل تاثیرگذار بر روابط ژئوپلیتیک دو کشور باشد. از این رو شناسایی و بررسی این قابلیت ها و تحلیل میزان اثرگذاری آنها بر روابط ژئوپلیتیک دو کشور امری ضروری به نظر می رسد زیرا زمینه ی اتخاذ سیاست های متناسب در بعد ملی و منطقه ای را فراهم می سازد. این مقاله در راستای ارزیابی فرضیه تحقیق که عبارت است از: "به نظر می رسد قابلیت های شهرستان های مرزی اردبیل در روابط ژئوپلیتیک ایران و آذربایجان تاثیرگذارند" به رشته تحریر در آمده است. روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و پیمایشی از طریق تدوین و توزیع پرسشنامه میان جامعه آماری (متشکل از کارشناسان، فارغ التحصیلان و اساتید جغرافیای سیاسی و متخصصین بومی در شهرستان مرزی آستارا) و تجزیه و تحلیل داده های جمع آوری شده با استفاده از نرم افزار spss صورت پذیرفته است. یافته ها و نتایج پژوهش نشان می دهد مقدار معنی داری آزمون برای فرضیه پژوهش برابر با ۰.۰۰ می باشد و از آنجا که این مقدار کمتر از سطح استاندارد (سطح ۰.۰۵) است لذا نتایج آزمون و رتبه بندی مولفه ها حاکی از آن است که قابلیت های این شهرستان های مرزی در سطح قابل توجهی در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان تاثیرگذار است. همچنین بر اساس جدول رتبه بندی از میان مولفه ها و ظرفیت های شهرستان های مرزی اردبیل، گویه های: اشتراکات زبانی و مذهبی، ظرفیت های حوزه گردشگری و توریسم درمانی، تجانس نژاد و قومیت، ظرفیت های حوزه حمل و نقل و برگزاری جشن ها و آیین های مشترک (مانند نوروز) به ترتیب بیشترین تاثیرگذاری را در روابط ژئوپلیتیک ایران و جمهوری آذربایجان داشته است.

منابع

- اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران (۱۳۹۷) ارزش صادرات و واردات بندر آستارا، قابل دسترس در : <http://www.tccim.ir/>
- اسفندیاری درآباد، فریبا، غفاری گیلانده عطا (۱۳۹۳) کاربرد مدل TOPSIS در فرایند تحلیل توان های محیطی برای توسعه شهری مطالعه موردی: شهرستان های اردبیل، نیر، نمین و سرعین، جغرافیا و توسعه، دوره ۱۲، شماره پیاپی ۳۸، بهار
- ایمانی، بهرام، ارشدی، علی (۱۳۹۶) اولویت بندی و سطح بندی روستاهای هدف گردشگری (مطالعه موردی : شهرستان مشگین شهر)، فصلنامه فضای گردشگری، سال ششم، شماره ۲۴
- جباری، ولی (۱۳۸۹) مساجد و اماکن جمهوری آذربایجان و محدودیت های حکومت، فصل نامه تخصصی پژوهشی مرکز فرهنگی قفقاز سال اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، صص ۵۳-۷۴
- حسین پور پویان، رضا (۱۳۹۲) تبیین مؤلفه های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط در مناطق ژئوپلیتیکی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره (پیاپی ۳۰)، تابستان

۳۵۲ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال یازدهم، شماره چهارم، پائیز ۱۴۰۰
حیدری ساریان، وکیل (۱۳۹۷) مطالعه و تحلیل اثرات فناوری اطلاعات و ارتباطات بر هویت اجتماعی جوانان روستایی شهرستان مشگین
شهر، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، سال شانزدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان
حیدری فر، محمد رئوف و پاهکیده، اقبال (۱۳۹۷) ارزیابی عوامل ژئوپلیتیکی، تهدیدها و مخاطرات مناطق مرزی استان کرمانشاه، جغرافیا و
آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۲۷، تابستان
زین العابدین، یوسف (۱۳۹۴) پیشینه و چشم انداز مرزهای سیاسی با تاکید بر جغرافیای سیاسی دریایی و مرزهای ایران، انتشارات دانشگاه
آزاد اسلامی واحد رشت
زین العابدین و همکاران (۱۳۹۵) مقایسه انگیزه گردشگری مرزی در شهرستان های آستارا و بیله سوار، پژوهشنامه، مطالعات مرزی، سال
چهارم، شماره دوم، تابستان
سالنامه آماری (۱۳۹۵) سازمان مدیریت و برنامه ریزی
صابر، زهرا، اخباری، محمد، فرجی راد، عبدالرضا (۱۳۹۷) تحلیل مولفه های تاثیرگذار آمایش منطقه مرزی بر مناسبات ایران و
عراق، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش نامه مطالعات مرزی، شماره ۱۹، دوره ۶، بهار
طهماسبی نند، آرزو، طهماسبی نند، مریم، جسارتی، علی (۱۳۹۵) شهرهای مرزی و نقش آن در امنیت و ثبات کشور، مجموعه مقالات اولین
کنفرانس ملی علوم جغرافیا
قاسمی، احد (۱۳۷۷)، «مغان ننگین آذربایجان ج ۱»، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
قنبری، فرناز (۱۳۹۸) آشنایی بیشتر با استان مرزی اردبیل، قابل مشاهده در marznews.com
عبدی، عطاء الله، حیدری، جهانگیر، پناهی، حمید، دلالت، مراد (۱۳۹۷) تحلیل کارویژه های جغرافیای سیاسی شهرهای مرزی در بحرانهای
ژئوپلیتیک، (مورد مطالعه: شهر مرزی کوبانی و بحران داعش)، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه مطالعات مرزی، سال ششم، شماره
دوم، تابستان
عزتی، نصراله و حیدری پور، اسفندیار و اقبالی، ناصر؛ (۱۳۹۰)، نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی (مطالعه موردی:
مناطق مرزی ایران)، فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال سوم، شماره چهارم (پاییز)
مجتهدزاده، پیروز و همکاران (۱۳۸۶) تحلیل هم پوشی سیاست خارجی ایران در تعامل با جمهوری آذربایجان واقعیت های
ژئوپلیتیک، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۲، شماره ۲
مختاری ملک آبادی، رضا، علی اکبری، اسماعیل، خسروی، بختیار (۱۳۹۵) سنجش میزان اثرپذیری پایداری شهری از موقعیت مرزی (مطالعه
موردی شهر مرزی مریوان)، مطالعات شهری، شماره بیستم، پاییز
معینی، جواد؛ علیرضا نژاد گوهر دانی، رجب، خضری، مهرداد (۱۳۹۳) ظهور جمهوری آذربایجان و چالش های کالبدی شهر مرزی
آستارا، مجموعه مقالات هفتمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران (جغرافیای سیاسی شهر)
موسوی، میرنجم، پرویزی، فخرالدین (۱۳۹۴) بررسی جایگاه شهرستان نمین در توسعه منطقه ای استان اردبیل، مجموعه مقالات اولین
کنفرانس ملی معماری اسلامی، میراث شهری و توسعه پایدار
موسوی، سید محمد، موسی سی محمد رضا، نصیری، سولماز (۱۳۹۲) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری
آذربایجان، همایش ملی ژئوپلیتیک جنوب غرب آسیا؛ مسائل تحولات و چشم انداز، طالقان
میرحیدر (مهاجرانی)، دره (۱۳۸۷)، مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: سمت
وثوقی، سعید، رضایی، مسعود (۱۳۹۴) نگاهی ایرانی به فهم موانع و ناکامی در روابط تهران - باکو، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست
جهانی، دوره ۴، شماره ۴، زمستان
وطن خواه سادات، اکبر (۱۳۸۸) امکان سنجی اقلیمی کشت مرکبات در پارس آباد مغان، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیای طبیعی (اقلیم
شناسی در برنامه ریزی محیطی)، دانشگاه آزاد واحد اهر

ALILI, Ahmad (2015). Azerbaijan and Iran after the Sanctions: The Pathways of Advanced Engagement and Confrontation, center for economic & social development, <http://www.russkiivopros.com/index.php?pag=one&id=۶۳۷&kat=۵&csl=۷۲>

Nuriyev,Elkhan (2010) The Geopolitics of Azerbaijan, Chatham House Study Group, Published London : The Royal Inst. of Internat. Affairs [u.a.], 2010 ; Halle (Saale) : Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, 2010

<https://marznews.com>

www.freezones.ir

<http://www.tabnakardebil.ir>

